

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru

№ 35
(19766)
2024 чылдың
май 15
среда

Хүннүң үнери — 04.50
Ажары — 20.28
Хүн дурту — 15.38

Садар өртээ
хостуг

12+

Куда-дой фестивалында тыва куда

Материалды 6-гы арындан номчуур.

Чурукту интернет четкизинден алган.

Сайгарлыкчы чорук неделязы эгелээн

ТР-ниң Экономиктиг сайзырал болгаш үлетпүр яамызының, ТР-де Сайгарлыкчы чорукту деткиир фондунуң удуртулгазы-биле, республикада Сайгарлыкчы чорук неделязынга тураскааткан хемчеглер эгелээн.

\ 2-ги арында

Сайлыгжыларга чаарттырган стадион

Президент В. Путинниң шийтпири езугаар, «Чурттаар оран-сава болгаш хоорай хүрээлели» национал төлевилелдин «Таарымчалыг хоорай хүрээлелин хевирлээри» федералдыг төлевилелдин боттандырылгасы...

\ 4-кү арында

1120

кижини республиканың часкы
хову ажылдарынче хаара туткан.

Чаа кежигүннерни немээр

Хөй-ниитиниң хайгаарал комиссияларынга чаа кежигүннерни немеп эгелээриниң дугайында Россия Федерациязының Хөй-ниити палатазының секретарының дыңнады

2008 чылдың июнь 10-да «Албадалдыг хоругдал черинде турар кижиниң эргелерин хандыраарыга хөй-ниитиниң контролю болгаш албадалдыг хоругдал черинде турар кижилерге деткимче-дузаның дугайында» № 76-ФЗ Федералдыг хоойлуга дүүштүр 2024 чылдың май 13-те Тыва Республиканың Хөй-ниитиниң хайгаарал комиссиязының составыга чаа кежигүннерни немеп эгелээрин дыңнадып тур мен.

Хөй-ниити каттыжышкыннарынга, ассоциацияларга (эвилелдерге), фондуларга, саарылга чок автономнуг организацияларга Тыва Республиканың Хөй-ниитиниң хайгаарал комиссиязының составыга кордакчылар депшидилгезинге киржип, үстүнде адаттыг хойлуда көрдүнгөн билдиришкынни болгаш документиленни 60 хонуктуң дургузунда Россия Федерациязының Хөй-ниити палатазының секретары Л.Ю. Михееваның адынга кириерин дыңнадып тур мен. Хөй-ниитиниң хайгаарал комиссиязының кежигүннеринге кордакчылар депшидилгезинге сүмелерни Россия Федерациязының Хөй-ниити палатазының сайтында <http://www.oprf.ru> айыткан.

Тайылбыр алыр телефону: +7 (495) 132-59-99, немээр дугаары 2152.

/ Россия Федерациязының Хөй-ниити палатазының секретары Л.Ю. МИХЕЕВА.

Одалга сезону адакталган

Республикада доктаамал чылыг агаар-бойдустуң келгени-биле 2023–2024 чылдың одалга сезону адакталып олурар дээрзин Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг бодунуң блогунда айыткан.

Шак ынчалдыр Чаа-Хөлге төпчүткен чылыг чедирилгезин май 13-түң дүңезинде 2 шак 24 минута турда өжүргөн. Дараазында Кызыл, Шагаан-Арыг, Ак-Довурак хоорайлар база коммуналдыг

котельнаялыг суурлар чылыгны өжүрер. Одалга сезонун май 15-тиң дүңезинде доозары көрдүнгөн. Хову-Аксы суурга чылыг хандырылганын май 20-де өжүрер.

Тываның Одаар чүүл болгаш энергетика яамызы адырлар аайы-биле бүдүрүлгелер-биле кады 2024–2025 чылдың одалга сезонунга белеткелди доп-дораан эгелээр дээрзин ол демдеглээн.

Ол ышкаш чагырга черлери одалга сезонунуң доозулганының

дугайында шалыпкын дыңнадыр ужурлуг деп, Владислав Ховалыг медеглээн.

«Изиг суг хандырылганын өжүрери негеттинер гидравликтиг шенелделерниң дугайында чурттакчы чонну баш бурунгаар дыңнадыры чугула. Ындыг ажилдарны одалга сезону доозулган соонда, ийи неделя хуусааның дургузунда дооскан турар ужурлуг» — деп, Владислав Ховалыг түңнээн.

Сайгарлыкчы чорук неделязы эгелээн

Май 14-те Тыва Республиканың Экономиктиг сайзырал болгаш үлетпүр яамызының, ТР-де Сайгарлыкчы чорукту деткиир фондунуң удуртулгасы-биле, республикада Сайгарлыкчы чорук неделязынга тураскааткан хемчеглер эгелээн. Ажыл-чорудулганы аңгы-аңгы адырларга хамааржыр-даа болза, боттарының бизнестин чедишкынниг шуудады бергени-биле чаңгыс чүткүл, бодалдыг апарган сайгарлыкчыларны ук хемчеглерге чалаан.

Кызыл хоорайда Аныяктар ордузунда «Мээң бизнестим: Бот-хандырттыг чоруктан боттутг бизнесче» деп аттыг шуулган үезинде, республикада боттарын ажил-биле хандырган хамаатылар сайгарлыкчы чорукче баштайгы базымнарының оруунга таварышкан шаптараазыннарны канчаар ажып эрткенин, өөредиглиг семинарларга киржилгезин, чыыштар кандыг ажыктыг болганының дугайында боттарының үзел-бодалдары-биле солчур.

Май 15-те К.Б. Ондар аттыг Тыва үндезин культура төвүнге, «Кластерлиг сайзырал төвү-биле креативтиг индустрияны хөгжүдериниң дугайында» стратегтиг сессия ажилдаар.

Май 16-да Азия төвү скульптурлуг комплексте «Туризм бажыңыга» «Мээң бизнестим: Мээң акша-хөреңгим» деп

семинар күзелдиг кижилерни чалап турар.

Кызыл хоорайда республиканың сайгарлыкчылар аллеязын чаагайжыдып, аштап-арыг-лаарын майның 17-де планнаан. Субботник ТР-ниң Сайгарлыкчылар аллеязынга болур.

Сайгарлыкчы чорук неделязының эң улуг хемчээ — регионнар аразында «Енисей Экспо-2024» универсалдыг садыг-саарылгалыг делгелге май 17–19 хуннеринде «Сүбедей» спорт комплекзинге ажилдаар. Аңаа кожа-хөлбээ Абакандан, Новосибирскиден, Красноярскдан, Кемероводан, ол ышкаш Моолдан сайгарлыкчылар киржир. Бо чылын Алтай крайның бүдүрүлгелери

бодунуң барааннарын бир-ле дугаар делгеп, бараалгадыр. Делгелге аш-чем, идик-хеп, пөс-таавы кылыгларын, тудуг материалдарын, бажың эт-севин, садыг-саарылга дериг-херекселин, автомобильдерни, мотоциклдерни, тускай техникаларны делгээр.

Май 21-де К.Б. Ондар аттыг Тыва үндезин культура төвүнге «Регионда улусчу ус-дарганнашкын адырында сайгарлыкчы ажил-чорудулганы хөгжүдериниң аргалары болгаш күрүнден деткимче хемчеглери» деп темага «төгерик столду» организаастаар.

Россияда Сайгарлыкчы чорук хунунуң бүдүүзүндө, республикага эрткен Сайгарлыкчы

чорук неделязының сөөлгү хуну — май 24-те, Аныяктар ордузунга «Мээң бизнестим» мөөрейниң түңнелин үндүрүп, 2023 чылдың эң тулган сайгарлыкчыларының адын адап, шаңнап-мактаар.

В. Путинниң идип үндүргени, Россияда сайгарлыкчы чорукту бүгү талалыг экижидеринче угланган «Биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту деткири» национал төлөвилел хамаатыларның бодун ажил-биле хандырттынар ажил-чорудулганыга таарымчалыг байдалдарны тургузуп, бизнесте эгелеп алырынга эге идигни берип турарын сагындыраал.

/ А. МОНГУШ.

Ада ТЮЛЮШТУҢ тырттырган чуруктары.

Хоорган далган бүдүрүлгезинден бүдүн цехке чедир

Улуг-Хем кожуунуң Арыг-Үзүү суурунга крупа цегиниң албан ёзулуг ажыдышкыны болган. Кырлыг-караның болгаш тараа культураларының үрезиннерин болбаазырадыр цехти Эрес Мандан-оолдуң удуртканы «Оргаадай» кооперативиниң баазасында тургускан.

Тываның Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызының дыңнатканы-биле алырга, кооперативтиң бараанын Шагаан-Арыгның садыгларында садып эгелээн, ол ышкаш Кызылдың

чамдык садыг четкилеринде көстүп келген. «Оргаадай» көдээ ажил-агый кооперативи 2006 чылдан бээр ажилдап турар, республиканың ишти-даштын-га тыва далганның болгаш

холумак чемнерниң бүдүрүкчүзү кылдыр билдингир. Регионалдыг болгаш регионнар аразының делгелге-ярмаркаларының чаңгыс эвес удаа киржикчизи болуп, каш чыл улаштыр бодунуң продукциязын Моолче

болгаш Казахстанче үндүр сөөртүп турар. 2022 чылда дүрген белеткелдиг «Далган тувинский» деп хоорган барааны дээш «Оргаадай» көдээ

ажыл-агый кооперативи «Россияның эң дээр 100 барааны» деп мөөрейниң дипломантызы болган.

Красноярскыда эмнээшкин май төнчүзүнде доостур

Шагаан-Арыгның ЧЭТ-ке озал-ондак үезинде ко-гараан кижжи Красноярск крайның клиниктиг эмнелгезиниң реанимацияга ийи ай чытканының соонда, регионалдыг өртең төвүнүң реанимация салбырындан өртең хирургиязының салбырынче шилчээн.

Өртең салбырының эргелекчизи Андрей Хлебников база бир аарыг кижиниң байдалы экижээни-биле, төрөөн Тывазынче үндүр бижээнин дыңнаткан. Ам крайның өртең салбырында үш кижжи арткан, оларның бирээзи чоокта чаа кезишкенин эрткен. Бир эвес план езу-гаар чоруткан эмнээшкин үре-түңнелдерни бээр болза, шупту аарыг кижилерни майның төнчүзүнде үндүр бижиптерин өртең хирургу тайылбырлаан.

Красноярск крайның эмнелгезиниң кол эмчизи Егор Корчагин биле Тыва Республикадан Күрүне Думазының депутаты Айдың Сарыглар Шагаан-Арыгның ЧЭТ ажилчынна-рының Тывадан чеде берген төрөл-дөргүлү-биле март 21-де ужурашканын сагындыраал. Крайның эмчилери аарыг кижилерниң байдалы аар-даа болза, оларны эмнээр дээш бар-ла аргаларны кылырын ынчан кол эмчи чугаалаан.

Тываның Кадык камгалам яамызының медээзи-биле алырга, Шагаан-Арыг ЧЭТ-ке когараан 23 кижиниң 16-зы эмнеткен соонда, амгы үеде ажилдап турар. Үш кижжи амбулаторлуг эмнээшкинде, база үш кижжи Красноярск крайның эмнелгезиниң өртең салбырында ам-даа эмнедип чыдар, оларның байдалы ортумак аар деп санаттынар.

/ Бистиң корр.

Часкы ажилдар эгелээн

Республиканың Көдээ ажил-агый яамызының сөөлгү медээзинден алырга, бо чылын тарылганың ниити шөлү 50,3 муң гектар болур.

Ооң 77 хуузу колдуунда мал чеми. Чер ажилдыглар 35,3 муң гектар черге мал чеми

үрезиннерин чажар, 2,7 муң гектарга картофельди база 0,443 муң гектар черге ногаа-

ны олуртурлар. Тараа чажылдазының эң улуг хемчээли Таңды кожуунга онаашкан—3,020 муң гектар азы тараа тарыыр шөлдерниң 40 хуузу. Агаар-бойдустуң медээлеринге болгаш агротехника

хуусааларга дүүштүр алырга, тарааның болгаш мал чеми-ниң үрезиннериниң чаштырылгазы июнь 10-га чедир, а картофельдиң база ногаа аймааның олуртулгазы июнь 20-ге чедир доостур. Чамдык ажил-агыйлар ам безин көдээ ажил-агый культураларын чажып алган. Сезоннуг ажилдарның бетинде Көдээ ажил-агый яамызы көдээниң ишчилерин үрезин-биле хандыраар. Бо хуннерде тарааның база мал чеми-ниң 611 тонна үрезинин чедирип алган.

Ол ышкаш хову-шөлдерде шык базырылдазы уламчылап турар. Сөөлгү медээлерден алырга, бо талазы-биле ажилдарны Би-Хем, Улуг-Хем, Таңды база Кызыл кожууннарда дооскан. Часкы хову ажилдарына ниитизи-биле республиканың 160 ажил-агыйы киржип турар, сезоннуг ажилдарда 1120 кижини хаара туткан.

Хову ажилдары кидин түлүк

Май 12-де республиканың көдээ ажил-агый сайыды Юрий Оруспай Таңды кожуунда «Центральная» машина-трактор станциязының шөлдеринге барып чораан.

Бо чылын МТС 2650 гектар черге тараа культураларын, а 1300 гектар черге хөй чылдыг сигенни тарыыр деп турар. Барнаулдан келген арга-дуржулгалыг агрономнун

удуртулгазы-биле 700 гектар хире черни тарылгага белеткээн. Ол сорулгаларга үш чаштырыкчыны садып алган: культураларны даштындан чаштырар болгаш суук чемишчидилгени иштинче кири чаштырар херекселдерни. Олар өзүмнерниң дүрген баш тыртарына, оларның үрезиннерин тускай холуксаалар-биле чаштырарына дузалаар. «Бистиң республикада часкы хову ажилдары кидин

түлүк чоруп турар. Көдээниң ишчилери бедик дүжүттү алыр дээш көдээ ажил-агый продукциязын бүдүрерде деп-шилгелиг технологияларны болгаш бедик бүдүрүкчүлүг, энергия-биле долдунган техниканы ажыглап турар» — деп, Юрий Оруспай демдеглээн.

/ Арынны А. ХЕРТЕК
белеткээн.
Чуруктарны интернет
четкизинден алган.

Бокту кым аштаарыл?

Кызыл хоорайда чидиг айтырларның бирээзи – бок айтыры. Чамдык черлерде бок чыткан ояр чыдар, а бир чамдык черлер үргүлчү арыгдаа боор. Ооң чылдаганы чүдел? Бо айтырыга база «Чаагайжыдылга» муниципалдыг бюджеттиг албан чериниң ажил-чорудулгазының дугайында ооң директору Болат Даваа-биле чугаалаштывыс.

– «Чаагайжыдылга» албан чериниң ажил-чорудулгазын таныштырыптар силер бе, Болат Игоревич.

– Ооң мурнунда «Чаагайжыдылга» МУБ (муниципалдыг унитарлыг бүдүрүлгө чери) турган болза, ам муниципалдыг бюджеттиг албан чери кылдыр эде адаан. Документ-саавырда эдилгелер амгы үеде чоруп турар. Эрги организациявыска 290 ажыг кижжи ажилдап турдывус. Оларның аразында бок аштакчылары, чолаачылар, сантехниктер, слесарьлар дээш кандыг-даа ажилчыннар бар. Бо чылдың июнь 1-ге чедир документ-саавыр доозулган турар ужурлуг деп санап турар бис. Ам чаа тургустунуп турар организацияны 332 ажилчын олуттук кылдыр чагыгны киридивис. Организацияда ниитизи-биле 77 бок аштаар, чүдүрер техника бар. 100 ажыг бок аштаар ажилчын бар. Кызыл хоорайга 100-тен хей 300 ажыг кижжи бок аштаар болза, ынчан ажилга четтигер боор оң. Бюджет

жет эвээш болганындан бок аштакчыларының санын көвүдөдип шыдавайн турар-дыр бис ийин.

– Силерниң организация кайы девискээрлерни арыглап турар ирги?

– Кызыл хоорайда «Семейный», «Молодежный», «Эмчилер аллеясы» дээн ышкаш 15 секерликти, чадаг кижжи кылаштаар тротуарларны, доктаамнарны, доктаамнарда бок октаар саваларның богун аштап-арыглап турар бис. А хей квартиралыг бажыңнар девискээринде бок октаар контейнерлер чоогун ук бажыңнарда быжыглаттыг башкарылган компаниялары арыглаар хүлээлгелиг.

Сөөлгү үеде «Мобильдиг бригадалар» тургузуп алгаш, чамдык кымга-даа хамаарышпас черлерни аштап эгелээн бис. Ол дээрже дежурныйлаашкын-дыр ийин. Бок аштаар ажилчыннарывыс неделяда бир катап «Мобильдиг

бригадага» дежурныйлаар, а арткан үеде бодунуң хүлээнген девискээриниң богун аштаар.

– Бок ашталгазындан аңгыда, чүнү кылып турар силер?

– Бистиң ажылывыска чүгле бок аштаары эвес, а хоорайның ногаанчыдылгазы база хамааржып турар. Чайгы үеде кудумчуларда чечектерни тарыыр, суггарар, таарар, чараштаар, а кыжын хар аштаар дээн ышкаш ажилдарывыс база бар.

– Бичии уруглар ойнаар шөлчүгөштер кымга хамааржыр?

– Ук шөлчүгөштерни кандыг-ла-бир өске программа дузазы-биле кылып турар. Немең төлээр акшазы чок боорга, башкарыкчы компаниялар бичии уруглар ойнаар шөлчүгөштерни алыксавас болур. Хүлээнип ап турар компаниялар база бар. Чамдык бажыңнарның башкарыкчы компаниялары бажыңның девискээрин бүрүнү-биле ап алган боор чорду. Ук бажыңнарның чурттакчылары ону сүржүп тургаш чедип алган болур. Бир эвес хей квартиралыг бажыңнарның чурттакчылары чурттап турар чериниң чаагайжыдылгазы, арыг-сили дээш туржур болза, чүнү-даа чедип ап болур.

– Улуг ногаан бункерлерни кайы организация харыялап турар?

– Ону регионалдыг оператор харыялаар. Ол организацияның бункерлери-дир.

Бажыңының девискээри боктуг дээш хомудал кирип турар хамаатыларның кичээнге! Чурттап турар бажыңнар бир-ле башкарыкчы компанияда быжыглаттыг турар ужурлуг. Бок дээш акшаны ай санында төлөп турар болганыңарда, ук компанияже бок дугайында хомудалыңарны кирип, негелдени кылыр эргелиг силер.

– Хоорай иштинде кургап, кадып калган ыяштарның хемчээни кымнар ап турар?

– Бок апарган ыяштарны бистиң организацияга чагыг кирип каарга, 3 хире метрге чедир бедик ыяштарны арыглап болур бис. Оон бедик ыяштар арыглаар техника бисте чок.

Түңнел сөс: Сөөлгү үеде, ылаңгыя бо чазын, найысылалдың арыг-силиг апарганын эскерип болур. «Чаагайжыдылганың» ажилдакчыларының эки ажылын демдеглээр апаар. Ынчалза-даа хей квар-

тиралыг чамдык бажыңнарның девискээрлеринде боктуг черлер ам-даа бар, ол шын. Ынчап кээрже бок айтырыын чаңгыс организация эвес, аңгы-аңгы албан черлери харыялаар дээрзин билип алдывыс. Бок айтыры азы арыг-силиг чорук чүгле коммунал ажил-агый организацияларындан эвес, а кижжи бүрүзүнүң бодунуң чурттап турар девискээринге хамаарылгазындан база хамааржыр дээрзи билдингир.

Бир эвес чурттап турар бажыңнарның чоогунда ногаан бункер дола берген, ону кым-даа арыглавайн турар болза, Регионалдыг оператор деп ТСП-же 8 (39422) 5-39-10, 8 (39422) 2-30-36 дугаарларже долгаар. А бир эвес бажың чоогунда бичии контейнерлерниң богу ажып төктүп эгелезе, ук бажыңның башкарыкчы компаниязынче хомудал кирир силер. Хей-ниити чериниң богу дээш, «Чаагайжыдылга» муниципалдыг бюджеттиг албан чери харыялаар дээрзин сагындыраал.

/ Айдың ОНДАР чугаалашкан.

Сайлыгжыларга чаарттыг стадион

Президент Владимир Путинниң шийтпири езугаар, «Чурттаар оран-сава болгаш хоорай хүрээлели» национал төлөвилелдин «Таарымчалыг хоорай хүрээлелин хевирлээри» федералдыг төлөвилелдин боттандырылганы-биле Чеди-Хөл кожуунуң Сайлыг сумузуңда стадионну чаагайжыдар ажилдар эгелей берген.

Эрткен чылын чеди-хөлчүлөр ук төлөвилелдин онлайн бадылаашкынынга идепкейлиг киришкениниң түңнелинде, бо чылын Сайлыг суурнуң стадионун чаагайжыдар эргени чаалап алганнар. Сайлыгжылар чаагайжиткан чараш стадионга спорт-биле өңүктежи, агаарлаар аргалыг болурлар.

2024 чылдың апрель айның ортузундан тура хүлээникчи тудуг организациясы «Оникс» КХН-ниң ажилдакчылары шөлчүгөштин девискээрин белеткеп, черниң кырыкы довураан казар ажилдарны чорудуп турар.

/ Сайлыг сумузуңуң чагырыкчызы Аяс Комбу

Сайлыг сумузуңуң чагырыкчызы Аяс Комбу стадионну чаартыр ажилдың дугайында дыңнаткан: «Амгы үеде «Оникс» хүлээникчи организацияның 2 ажилдакчызы шөлчүгөштин белеткел ажилдарын чорудуп турар. Шак бо программа езугаар маңаа баскетбол-даа, хол бөмбүү-даа ойнап болур шөлдү кылыр бис. Ол ышкаш стадионга чүгле бөмбүк ойнаар шөл эвес, чурттакчы чонга спорт-биле эртен-даа, кежээ-даа өңүктежиринге эптиг болзун дээш, стадионну долгандыр сайгылгааннарны база салыры көрдүнгөн. Стадионну чаагайжыдарынче ниитизи-би-

ле 2 сая рубльди аңгылаан. «Оникс» КХН чардынган керээ езугаар ооң чаагайжыдылгазын бо күзүн доозар».

Сумунуң чурттакчы чону аңаа өөрүп, чаарттыг стадионну четтикпейн манап турарлар.

«Үениң сайзырааны-биле аныяк-өскөн база чаш ажы-төл шоолуг шимчээшкн чок олурар апарган. Кижжи шимчеп-ле чоруур болза, кадык болур. Стадионга хол бөмбүү, баскетбол ойнаар шөлдер кылгаш, сайгылгааннар

салыптар болза, кандыг-даа кижжи сонуграп кээп, ойнап, эртен, кежээ шошкуп, кадык амыдыралды тудуп эгелээр дээрзинге идегеп турар мен. Ынчангаш боттарывыс база чаа шөлге ойнаксааш, дүрген болгаш шынарлыг кылдыр кылып доозар дээш кызып турар бис. Белеткел ажилдары барык доозулган. Ооң соонда бетон-биле кудар ажил эгелээр. Улаштыр резин-биле шывар бис» – деп, сумунуң чурттакчызы, «Оникс» КХН-ниң ажилдакчызы Николай Макаров чугаалаан.

Чеди-Хөл кожуунга 2019 чылда «Таарымчалыг хоорай хүрээлелин хевирлээри» федералдыг төлөвилелдин ачы-

зында Хову-Аксынга болгаш Хендерге суурларга Алдарның аллеяларын, Хову-Аксының Гагарин кудумчузунда чадаг кижжи кылаштаар тротуарны, Элегес суурда футбол шөлүн база чаагайжиткан.

Бодунуң боттанылганының үезинде «Таарымчалыг хоорай хүрээлелин хевирлээри» федералдыг төлөвилел Россия Федерациязының 84 субъектинин хаара туткан. Оларның кайызында-даа чедишкннер болгаш онзагай чүүлдер хей. Тывада бо төлөвилел-биле 145 хей-ниити девискээрин чаагайжиткан.

/ Чыжыргана СААЯ.

Буян Ооржактың тырттырган чуруктары.

Арыг суг – кадык амыдыралдың үндезини

Чеди-Хөлдүн Хову-Аксы суурда суг айтырыгы шаандан тура-ла нарын айтырыгларның бирээзи турган. Чурттакчы чоннуң чугаалап турары-биле алырга, часкы, күскү үелерде крандан малгаштыг куу суг бадып эгелээр. Ынчан ырадыр чедип шыдаар хөлгелиг чон ырактан суглаар, а өскелеринге тус черниң чагыргазы суг сөөртүр машина дузасы-биле сугну эккеп, чонга үлээр.

Амгы үеде Хову-Аксында суг сордурар пунктунуң тудуу адакталып турар. Ол чурттакчы чоннуң ижер суг талазы-биле берге айтырыын шиитпирлээр ужурлуг. Удавас тус черниң чурттакчыларынга арыг болгаш шынарлыг суг чедип турар апаар. Ооң уламындан чоннуң кадыкшылы болгаш амыдыралының шынары экижиер.

“Дыштаныр хүн санында азы ажил-херек аайы-биле чоруур үе-

/ Чеди-Хөл кожууннуң чагыргазының Күрүне камгалалы болгаш онза байдалдар килдизиниң даргазы Юрий Тюлюш.

лерде суглаар саваларывыс албан ап алыр-дыр бис. Чаа суг сордурар пункт ажилдай бээрге хемден суглап, савалар сөөртүп турбас апаар бис.

Чер адаандан арыг сугну биске эккеп эгелээр пункт ажилдай бээр дээрге улуг өөрүшкү-дүр” – деп, Чеди-Хөл кожууннуң чурттакчызы өөрүшкүзүн илереткен.

Ук объектени 2019 чылда тудуп эгелээн хүлээникчи организация чедир кылбайн, ара кагаш чоруй барган соонда, тудугну уламчылаарын билдинмес хуусааже чылдырган.

Эрткен чылдың февраль айда Тываның Баштыңы Владислав Ховалыгның күженишкени-биле “Стройспецмонтаж” хүлээникчи организация ук объектени чаартыр ажилды кылып эгелээн.

“Амгы үеде суг сордурар пунктуну чаартыр ажилдар адакталган. Ону долгандыр тудуг артынчыларын аштап арыглааш, ногаанчыдып, чараштаар ажилдар арткан” – деп, участок мастери Ишхан Буликян чугаалаан.

Хову-Аксында чаа суг сордурар пунктунуң төлөвилелин бүгү чурттакчы чонну арыг суг-биле хандырып шы-

даптар кылдыр тургускан. Амгы үеде суурда 4 муң хире кижичурттап турар, а объектени 5 муң чурттакчыга чедер бээр кылдыр кылган. Ол канчаарга-даа чурттакчы чоннуң хереглелинге чедер дээрзин Чеди-Хөл кожууннуң чагыргазының Күрүне камгалалы болгаш онза байдалдар килдизиниң даргазы Юрий Тюлюш демдеглээн: “Бо объектени тудуп турар сорулгазы – бисти, Хову-Аксының чурттакчы чону, арыг суг ишсин дээш кылып турар”.

Суг сордурар пунктунуң тудуун 2 чадага аңгылаан. Баштайгызынга белеткел ажилдары хамааржыр. Ол дээрге суг турар резервуарларны болгаш хоорзаларның көвөглерин салыры-дыр. Ийи дугаарында, суг сордурар насостарны тургузуп, ажылгалче кириери. Чаа суг сордурар пунктунуң тударынче ниитизи-биле 111 сая рубль кирген.

/ Чыжыргана СААЯ.
Буян Ооржактың
тырттырган чуруу.

ДОКТААЛ-СААВЫР

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Бии-Хем кожууннуң девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кижигүнүн хүлээлгелер күүселдезинден хостаарының дугайында

2024 чылдың май 13

№ 86/390-8

Кызыл хоорай

Бии-Хем кожууннуң девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кижигүнү Марина Евгеньевна Милееваның кириген билдиреишкенинге, “Россия Федерациязының хамаатыларының кол-кол соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң дугайында” Федералдыг хоойлунуң 6 пунктузунуң “а” иштиги пунктузунуң болгаш 29 чүүлүнге үндезилээш, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Комиссияның составынга чурттап турар черинде соңгукчуларның саналдааны-биле томуйлаан Марина Евгеньевна Милееваны Бии-Хем кожууннуң девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кижигүнүнүн хүлээлгелеринден хостаар.

2. Бии-Хем кожууннуң девискээр соңгулда комиссиязының составынга бады-

лаар эргелиг кижигүнүнүн талазы-биле саналдар хүлээп алышыкыны эгелээниниң дугайында информастыг дыңнадыгны сөзүглелин бадылаар (кошкан).

3. Бо доктаалды Бии-Хем кожууннуң девискээр соңгулда комиссиязынче чорудар.

4. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» республика солуннарынга, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының «Интернет» информас-телехарылзаа четкизинде сайтызынга парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының оралакчы даргазы О.В. ФОРТУНА.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретарының хүлээлгезин күүседип турар В.А. ХАБАРОВ.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының 2024 чылдың май 13-те № 86/390-8 доктаалынга капсырылган

Бии-Хем кожууннуң девискээр соңгулда комиссиязының составынга бадылаар эргелиг кижигүнүнүн талазы-биле саналдар хүлээп алышыкыны эгелээниниң дугайында информастыг дыңнадыг

Бии-Хем кожууннуң девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кижигүнүнүн бүрүн эргелерин хуусаа бетинде соксатканы-биле холбаштыр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы кордакчылар даңызын депшидип үндүрген болгаш Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазында, Тыва Республиканың Дээди Хуралында (парламентизинде) депутат мандаттарының хуваалдазынга кириштирген политиктиг партияларны, каттыжышкыннарны, Бии-Хем кожууннуң Төлээлекчилер хуралын, кордакчының чурттап, ажилдап, албан хаап, өөренип турар чериниң аайы-биле соңгукчуларны Бии-Хем кожууннуң девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кижигүнүнүн талазы-биле саналдар хүлээп алышыкыны эгелээниниң дыңнадып тур (бадылаар эргелиг бир кижигүн).

Бии-Хем кожууннуң девискээр соңгулда комиссиязының составынга

бадылаар эргелиг кижигүнүнүн талазы-биле саналдарны бо дыңнадыгны 2024 чылдың июнь 5-ке чедир парлаан соонда хүлээп ап эгелээр.

Бии-Хем кожууннуң девискээр соңгулда комиссиязының составынга кордакчының талазы-биле саналдарны дараазында адреске хүлээп алыр: 667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, бажың 18, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы (210 дугаарлыг өрээл, тел. 8(39422) 2-10-09).

Девискээр соңгулда комиссиязының составынга кордакчыларның талазы-биле саналдарны кириерде 2023 чылдың март 15-те Россияның Төп соңгулда комиссиязының №111/863-8 доктаалы-биле бадылаан девискээр, округ болгаш участок соңгулда комиссияларын тургузар чурумунуң дугайында Методиктиг сүмелерниң №2 капсырылганында бадылаан документилен кириер.

Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының кижигүнүн хүлээлгелер күүселдезинден хостаарының дугайында

2024 чылдың май 13

№ 86/391-8

Кызыл хоорай

Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының кижигүнү Алдын Владимировна Хомушкунуң кириген билдиреишкенинге, “Россия Федерациязының хамаатыларының кол-кол соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң дугайында” Федералдыг хоойлунуң 6 пунктузунуң “а” иштиги пунктузунуң болгаш 29 чүүлүнге үндезилээш, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Комиссияның составынга “Чаа кижилер” политиктиг партияның саналдааны-биле томуйлаан Алдын Владимировна Хомушкуну Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кижигүнүнүн хүлээлгелеринден хостаар.

2. Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының составынга бадылаар эргелиг кижигүнүнүн талазы-биле саналдар хүлээп алышыкыны эгелээниниң дугайында информастыг дыңнадыгны сөзүглелин

бадылаар (кошкан).

3. Бо доктаалда бадылаан хуусаада “Чаа кижилер” политиктиг партияга Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кижигүнүнге кордакчылар талазы-биле саналды кириерин саналдаар.

4. Бо доктаалды Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязынче болгаш “Чаа кижилер” политиктиг партияга чорудар.

5. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» республика солуннарынга, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының «Интернет» информас-телехарылзаа четкизинде сайтызынга парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының оралакчы даргазы О.В. ФОРТУНА.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретарының хүлээлгезин күүседип турар В.А. ХАБАРОВ.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының 2024 чылдың май 13-те № 86/391-8 доктаалынга капсырылган

Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының составынга бадылаар эргелиг кижигүнүнүн талазы-биле саналдар хүлээп алышыкыны эгелээниниң дугайында информастыг дыңнадыг

Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кижигүнүнүн бүрүн эргелерин хуусаа бетинде соксатканы-биле холбаштыр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы кордакчылар даңызын депшидип үндүрген болгаш Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазында, Тыва Республиканың Дээди Хуралында (парламентизинде) депутат мандаттарының хуваалдазынга кириштирген политиктиг партияларны, каттыжышкыннарны, Бии-Хем кожууннуң Төлээлекчилер хуралын, кордакчының чурттап, ажилдап, албан хаап, өөренип турар чериниң аайы-биле соңгукчуларны Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кижигүнүнүн талазы-биле саналдар хүлээп алышыкыны эгелээниниң дыңнадып тур (бадылаар эргелиг бир кижигүн).

Кызыл хоорайның девискээр соңгулда

комиссиязының составынга бадылаар эргелиг кижигүнүнүн талазы-биле саналдарны бо дыңнадыгны 2024 чылдың июнь 5-ке чедир парлаан соонда хүлээп ап эгелээр.

Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының составынга кордакчының талазы-биле саналдарны дараазында адреске хүлээп алыр: 667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, бажың 18, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы (210 дугаарлыг өрээл, тел. 8(39422) 2-10-09).

Девискээр соңгулда комиссиязының составынга кордакчыларның талазы-биле саналдарны кириерде 2023 чылдың март 15-те Россияның Төп соңгулда комиссиязының №111/863-8 доктаалы-биле бадылаан девискээр, округ болгаш участок соңгулда комиссияларын тургузар чурумунуң дугайында Методиктиг сүмелерниң 2 дугаар капсырылганында бадылаан документилен кириер.

Ортаа-Дыт — онзагай чараш булуң

Россия Федерациязының регионнарында туризмниң тус чер угланышкыннары база хөгжүп турар. Ол угланышкыннарының объектилерин колдуунда тус черлерниң чурттакчыларының дыштанылганын организаастаарына, чоннуң кадыкшылынга эки салдарлыг. Чурттап, ажылдап турар черлеринден ырак эвесе турисчи баазаларга кижилер сагыш хандырып дыштанып алыр аргалыг.

Бир эвес Тываның агаар-бойдузунуң байдалын, чурттакчы чоннуң хей нурузунуң орулга-чарыгдалдарын алыр болза, улуг эвес бажың-балгаттыг, хары угда хей чон чыылбас туризм объектилерин хөгжүдери черле чөптүг. Ындыг турисчи баазалар сөөлгү чылдарда бистиң республикада элээн көвүдээн. Оларның бирээзи Чөөн-Хемчик кожуунуң төвү Чадаана хоорайдан ырак эвесе Ортаа-Дыт деп черде турисчи бааза. Туристичи баазаның ады оң турар чериниң ады-биле атташ, Ортаа-Дыттың бодунуң төөгүзү база солун. Тыва Арат Республиканың тургузукчула-

рының бирээзи Буян-Бадыр-гы Моңгуштуң адазы, Даа кожуунуң чагырыкчызы Хайдып Үгер-Даа ноянның чызааны Ортаа-Дытка турган. Бо ноян Ортаа-Дыттан ырак эвесе Үстүү-Хүрээни туттурган. Туристичи баазаны маңаа тудар шийтпирни хүлээп алырда, оң турар черинче орук-чирик (амгы үени-биле логистика), агаар-бойдузу, чонга сонургалды дээш өске-даа талаларын таптыг сайгарып көргөни илдең. Ортаа-Дыт Тывада сарыг шажын төптериниң бирээзи Үстүү-Хүрээниң мырыңай чоогунда. Байлак төөгүлүг хүрээни сонургап азы аңаа чүдүп келген кижилер "Ортаа-Дыт" турисчи баазага дыштанып ап болур. Ортаа-Дыттың агаар-бойдузу чайын-даа, кыжын-даа дыштанырынга дыка таарымчалыг. Хадыңнар, чодураалар дээш өске-даа ыяштар долгандыр үнген Ортаа-Дыт оймактың оът-сигени, чечектери чайын хөлбеңейнип чыдар. А кыжын оң арыг агаарын аңаа келген кижилер хөрек долдур тынып, чадаг селгүүстөп, оймакты долгандыр хаактап-даа болур. Чадаана хоорайны та-

варты Кызыл-Тээли автоорук эрткен, а "Ортаа-Дыт" турисчи бааза Чадаанадан беш-ле километр ырак черде.

Ортаа-Дытка турисчи баазаны тудар идеяны доюлдуруп үндүргөн кижилер Тываның культуразының алдарлыг ажилдакчызы Зоя Балчыырак. А ол идеяны херек кырында оң уруу Елена Ховалыг боттандырып турар. 2019 чылда бильярд биле дыштанылга өрээлдери бар бажыңны болгаш оң даштынга чайгы саунаны туткан. Чадаана хоорайның

болгаш Чөөн-Хемчик кожуунуң суурларының, харын-даа мырыңай Кызыл хоорайның чурттакчылары маңаа дыштанып кээп турар.

"Ортаа-Дыт" турисчи бааза Тываның социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң хууда программасынга 2023 чылда киришкеш, саң-хөө деткимчезин алган. Ол деткимчениң ачызында туристер чурттаар дөрт бажыңчыгаштарны чаа-гайжыды туткан. Оларны хоорайда чаңгыс өрээлдиг квартиралар-биле деңнээр-даа болза, улуг хөөредиг болбас.

Ында чунар болгаш арыглан-ныр черлер бар, бажыңчыгаштарны электри күжү-биле чылдып турар. Ынчангаш Ортаа-Дытта бұрт кынныр ыш безин чок, агаары дыка арыг. Хары угда 50 кижилер кемненип болур кафени база туткан. Бо тудугларны тударынга ниитизи-биле 9 сая рубль акшаны чарыгдан, оң 50 хуузу "Ортаа-Дыт" турисчи баазаның бодунуң акша-хөреңгизи. Баазаның амгы материал-техниктиг байдалы тус чер чергелиг турисчи ажил-чорудулганы боттандыраар арганы тургускан. Республиканың кожууннар, хоорайларындан, харын-даа мырыңай Абакан, Красноярск, Челябинск хоорайлардан туристер маңаа дыштанып келген. Оларны кол сонургадып турар чүүл — Ортаа-Дыттың арыг болгаш чараш агаар-бойдузу. Ынчангаш маңаа туристерниң шимченгир дыштанылганын таарымчалыг байдалды тургузары чугула деп баазаның ээзи Елена Ховалыг санап турар. Хол бөмбүү, баскетбол, футбол болгаш шимченгир оюннар шөлдерин, кыжын шанактыг болгаш конькилик чуңгулаар черлерни, хаак оруун дээш өске-даа объектилерни тударын планнаан. Туристтер дыштанып ийи өгнү тургузупкан. База бир өгнү тиккеш, аңаа музей-өг ажыдарын планнаан. Ону тыва культураны болгаш төөгүнү эки билер арга-дуржулгалыг культура ажилдакчызы Зоя Кертик-ооловна Балчыырак боду дерип кылыр.

Ат-сурагы Үстүү-Хүрээниң чоогунда "Ортаа-Дыт" турисчи баазага шимченгир дыштанылганы эрттирип, кадыкшылды экижидип алырының таарымчалыг байдалы бар.

/ Ш. МОҢГУШ.

Чуруктарны интернеттен алган.

Май 12-де ВДНХ-да "Россия" делегей чергелиг делгелге шөлүңге тыва аныяктар Денис Сотпа биле Олча Ооржак шайлалгазын ойнааннар. Ол хүн бүгү чурттан куда-доюн эрттирер 150 ынакшааннарның аразындан Денис биле Олча Москвага эрткен бүгү-российжи бирги шайлалга фестивалын ажитканнар.

Ынакшаан аныяктар кайы-зы-даа Тываның Чеди-Хөл ко-

жуунуң культура шугумунда ажылдап чоруур. Өг-бүлениң

Куда-дой фестивалында тыва кудалар

эр ээзи кожуунуң «Таңды-Уула» Культура бажыңының удуртукчузу, а өөнүң ишти кожуунуң культура эргелелиниң башкарыкчы бухгалтери болуп ажылдап чоруур. Элээн чылдар болу берген өг-бүле ажы-төлдүг.

ВДНХ-ның кол эжииниң арказындан тура, «Россия» делгелгезиниң кол кудумчу сценазынга чедир ынакшааннар чыскаалыга аныяктар киржип, бүдүн чурттуң мурнунга, карактарына көржүп алгаш, «ийе» дээн ыдык даңгыраан бергеннер. Чыскаалды цыган хөгжүм ансамбли, гармонь ойнакчылары, аниматорлар база цирк артистери үдээн. Национал идик-хептиг душтук оол биле кыс алтарга чеде бээри — онзагай болушкунуң кол

ылгавыр чүүлү ол. Ынча хей аныяктарның куда-доюн эрттирип турары эң солун болгаш чараш болушкун болганын делгелгени сонургап келгеннер демдеглээн.

Өг-бүле чылын эгелээн байырлыг езулалда Президент Владимир Путинниң киржилгези-биле кывыскан "Россияның чүрээ" бүгү-российжи өг-бүле одааның одун аныяктарга дамчыткан. Байырлал кезинде Полина Гагарина биле Ирина Дубцова хөгжүмнүг байырны чедирген.

Дараазында, май 14-те, шайлалга фестивалында бистиң ийи аныяктарыбыс — Александр Агбаан биле Солаңгы Тамдын салым-хуу-зун доңнаштырып, өг-бүлени туткан. Келир үеде өгнүң эр

ээзи — хуу хлеб быжыраар черни эргелекчилеп турар болза, а душтуу — кулавырлыг хандырылга компаниясында ажылдыг.

Фестиваль май 19-ка чедир неделя ажыг иштинде уламчылаар. Шупту федералдыг округтар Москвага боттарының аныяктарын эккеп таныштыраарын делгелгениң чиңгине директорунуң ора-лакчызы Анастасия Звягина демдеглээн.

«Россия» делгелге шөлүңге аныяктарның шайлалгалары неделя дургузунда уламчылаар. Ол фестиваль үезинде 200 аныяктар боттарының салым-чолун доңнаштыраар — деп, А. Звягина дыңнаткан.

/ А. МОҢГУШ.

Чурукту интернет четки-зинден алган.

Харааданчыг чалыы назын

Чуртта болуп турар тускай шериг операциязынга төрзэн чуртун камгалажыр дээш чорааш, харам чокка амы-тынын маадырлыгы-биле берген Тес-Хем кожунун Чыргалаңды оглунун дугайында таныштырар-дыр мен.

Доржу-Белек Александрович Шойдак Тес-Хем кожунун Белдир-Арыг суурга 1993 чылдың ноябрь 19-та ажилчын өг-бүлениң хеймер оглу болуп төрүттүнген. Ол 2011 чылда Чыргалаңды ортумак школазының 11-ги класын чедишкенин дооскан. 2011–2012 чылдарда шериг албан-хүлээлгезин Дагестанның Буйнакс хоорайга эрттирген. 2018 чылга чедир Чечен Республикага болгаш Сирияга керээ эзугаар шериг албанын уламчылаан.

2019 чылда төрзэн суурunga чанып келгеш С.К. Ланзы аттыг культура одаанга хөгжүм удуртукчулап, ооң-биле чергелештир «Дамырак» хөгжүм ансамблин удуртуп, уран-талантызын чонунга бараалгадып чораан. Чыргалаңды ортумак

школазының директорунун хоойлу-дүрүм үрээшкенинге профилактика талазы-биле оралакчызы болуп ажилдаан үелери база бар.

Доржу-Белек ада-иезинин, угбазының ынаныштыг чөлөнгижи, 2 ажы-төлүнүн

ынак адазы, өөнүн иштиниң эргим эжи, төрелдеринин чоргааралы, эш-өөрүнүн шынчы эжи чораан. Ону чоок кижилери, эш-өөрү, чаңгыс чер чурттуглары дыка биче сеткилдиг, ажык чаңныг, быжыг туруштуг, шевер, уран талантылыг,

орлан-шоваа, дузааргак кижиде билер.

Африкага шериг херзэн эрттирип тургаш, «Tumba zende» деп шериг операциязынга киришкеш, шылгараңгай дидим чоруу дээш «Шериг-жи чедишкенин», «Шериг

үлүүнүн сылдызы» деп хөрөк демдектери-биле шаңнаткан.

2023 чылда 55115 мотоадыгжы (даг) бригадазынга хайгыылчы кылдыр керээ чаргаш, тускай шериг операциязынга төрзэн чуртунун, чонунун тайбың чуртталгазы дээш изиг тулчуушкунга Авдеевка хоорайны хосташкаш, Водяное деп суурга хайгыылчылап чорааш, дүнеки ужал чепсектиң частышкынынга таварышкаш, маадырлыгы-биле мөчзэн.

Маадырны «Эрес-дидим чорук дээш» деп медаль база «Эрес-дидим чорук» ордени-биле мөчзэн соонда шаңнаан.

/ Севил ШОЙДАК,
ТывКУ-нун филология
факультетинин 4-кү
курсчузу.

Мөңгө адың уттундурбас

Тускай шериг операциязы чарлаттынгандан бээр 2 чыл болуп турар. Тывавыстың шериг хүлээлгелиг эр чону салгалдарның чырык келир үези дээш ада-чуртун камгалаары-биле тулчуп турарлар.

Мерген (Дуюг-оол) Иргитович Иргит (Манчын-оол) 1977 чылдың январь 2-де Ак-Довурак хоорайга Манчын-оол Өлзеевич биле Байлак Салчаковна Иргиттеринин өг-бүлезинге хеймер оглу болуп төрүттүнген. Кады төрзэн чаңгыс угбалыг.

Мерген Иргитович 1994 чылда Кызыл-Мажалык ортумак школазын дооскан. Школачы чылдарында ол шупту талазы-биле дески салым-чаяанныг өөреникчи турган. Янзы-бүрү хемчеглеринин идепкейлиг киржикчизи чораан. Ооң бир сонугурагы — бут бөмбүү. «Хемчик» командазының шыырак ойнакчызы чораан. Кожуун болгаш республика чергелиг маргылдааларга ооң командазы шаңналдыг черлерин ап турган.

Школа соонда шериг албан-хүлээлгезин эрттиргеш, төрзэн Тывазынче чанып келген. Ол үеде өөнүн ишти Алина Борисовна улуг оглун иштиг турган. Мерген Иргитович шеригден келген доран коммунал ажил-агый черинге одакчылап ажилдай берген. Ооң аажы-чаңы топтуг-томаанныг, хөй чүве

чугаалавас, «холу алдын» шевер, анаа черле олурбас, ажилгыр-кежээ.

2022 чылда, ТШО чаа эгелеп турда, Иргиттеринин улуг оглу Алим январь айда шериг албан-хүлээлгезин күүседип Украинаже чорупкан. Оглу үр үе дургузунда харылзааже үнмейн баарга, ада-иези сагыш човап, уйгу-дыш чок турганнар. Май 11-де Алим балыглангаш, эмчиге чыткан үезинде, бажынынче видео таварыштыр долганган. Ынчан ачазы: «Чеде бээр мен, оглум» — деп

сагыш човап девидзэн.

Мерген Иргитович чүгле оглу дээш звес, а аныяк дайынчылар дээш сагышсырап, «Черле чоруур болза эки-дир» деп шиитпирлеп алгаш турган. Ол-ла чылын июль 19-та Тываның 55-ки мото-адыгжы (даг) бригадазының мурнундан тускайлаттынган шериг операциязынче чоруткан. Дайынчы хөделиишкенин девискээринге бодунун взводу-биле мурнуку одуругга чорааш, маадырлыгы-биле амы-тынындан чарылган.

Сөөлгү катап июль 22-де: «ТШО-нун девискээринде нефть болбаазырадыр заводтан, 5-ки ротаның 6 дугаар взводундан үнүптүм» — деп чоок улзунче дамчыткан. Ооң соонда 1 чыл 7 ай дургузунда харылзааже үнмээн. Чоок улзу, өөнүн ишти, ажы-төлү дүн-хүн дивейн маадырның сураан дилеп, айтырып четпээн чери-даа чок. Волонтерлар дузазы-биле ДНК-ны дужаап калгаш турган, харызын үр манааннар.

2024 чылдың январь 31-де өөнүн ишти Алина Борисовнага «Луганск хоорайда «Незаживающая рана Донбасса» (Донбасстың эмнеттинмес балыы) деп мемориалдыг черде хүндүткелдиг, маадырлыг езу-биле ажаап каан» деп кажыыдалдыг медээ келген. Маадырның бажын салган черинче өөнүн ишти, кады төрзэн угбазы, честези, оолдары, уруу барып чорааннар. Чеде бээрге, бадыткал кылдыр видео болгаш фото-материалдарны көргүзүп, таныштырган. Мөчүзүн Тываже эккеп алыр дээрге, болдунмас болган.

«Дөргүл-төрел,
чонуң-биле,
Мөңгө одун өжүрбес бис.
Өскөн-төрзэн Тывавыска,
Өргүн чонун аразынга,
Мөңгө адың уттундурбас!
Артып калган ажы-төлүң,
Ие төрзэн чаңгыс угбаң
Ажыг-шүжүг берге-даа бол,
Үүле-херзэн бүдүржүр бис.
Улуг уйгуң уду, дуңмам.
Чонга амыр-тайбың чурт-

талга дээш коргуш чок, эрес-дидими-биле дайын-чааже аъттанып чоруткан маадыр дуңмамның Луганск хоорайда чевээнге чедип, узун, берге орукту эртеринге холун сунуп, моральдыг болгаш материалдыг дузаны чедирип, деткимчезин көргүскен Барыин-Хемчик кожунун даргаларына болгаш «Ада-чурт камгалакчылары» фондунун салбырының удуртукчу Надежда Викторовнага, чоок төрелдеримге, эш-өөрүмге, кады ажилдап чоруур коллективимге өөрүп четтиргенимни өг-бүлеминин мурнундан илереттим» — деп, угбазы Чодураа Иргитовна социал четкиде үлешкен.

Мерген Иргит 5 ажы-төлүнүн ынак ачазы, өөнүн иштиниң быжыг чөлөнгижи чораан. «Уругларывыс чайгы дыштанылгасында, өг-бүлевис шупту Тывавыстың чараш черлерин кезип, тайга-сынга майгын тип алгаш, арыг агаарны мага хандыр тынып, честек-каттап дыштаныр турган бис. Барбаан черлеривисче уругларывыс-биле барып, сонугурадыр турган бис. Ачавыс оолдарына, уругларына, уйнуктарына аажок ынак чораан. Шуптувуска үлегер болуп, ажы-төлү дээш кызып, ажилдап чораан кижиде.

Мерген Иргитович чоок кижилеринин сагыш-сеткилинге эрес-дидим маадыр болуп кезээ мөңгөде артып калыр. Ачавыска ынак бис, чоргаарланыр-дыр бис» — деп, өөнүн ишти бижзэн.

/ Орлаана ДАРЖАЙ,
ТывКУ-нун филология
факультетинин 4-кү
курсчузу.

50 чыл болгаш чырыкче үнген

Май 8-те Алдан-Маадыр аттыг Национал музейге "Чонар-даш. Амгы үеде Тываның даш чонар уран чүүлү" деп чаа үнген фотоальбомнуң таныштырылгасы болган.

Делегейде эң-не ховар, Тываны деп таныттыгы уран чүүл – даш чонар уран чүүл дугайында болгаш ону кылып турар мастерлерниң ховар ажилдарын чыып көргүскен "Дирилген даш" деп фотоальбом эң баштай 1969 чылда

Ол үеде Москвадан бир фотограф чедип келгеш, бо ажилды удуртуп, чай болурга-ла Тывага келгеш, хөй чуруктарны тырттырып чоруп-ла турган. Ажил 6–7 чыл дургузунда уламчылаан. Ону 1990 чылда дооскан бис. Ынчан Тываның ном үндүрер чериниң директорунга Матпа Самбуевич Хомушку ажилдап турган. Ол белеткеп алган номувусту Москваның ном үндүрер черинге дужаапкан. Фотоальбомнуң үнүп кээрин манап турувуста, ол-ла чылдың күзүнүнде даргавыс

22 мастерниң чонар-даштан сиилбип кылган ажилдары кирген. Ол дээрже комиссия болгаш консультантыларның сүмези-биле, сөөлгү 10 чылдың – 2010 чылдан 2022 чылга чедир тергип дирткен ажилдарны кириген.

Бо фотоальбомну чырыкче парладыр деп турувуста база бир солун чүүлү эскерип каан бис. Чүп дээрже, 50 чыл бурунгаар фотоальбомну апрельде типографияже дужааптарга, майда чырыкче үнүп келген болза, бо ийи дугаар фотоальбомнуң салым-чолу база кара олчаан – апрельде дужааптарывыска, майда парлалгаже үнген. Эрткен 2023 чылда фотоальбомну чырыкче дужаарының кырынга кээп-кээп, чүге-ле ийик, саадаза-саадаза, 2024 чылда – баштайгызының соондан мугур 50 чыл эрткенде, ам чырыкче үнгени бо – деп, билдингир чурук тырттырыкчызы үндүрүп алган ээлчеглиг фотоальбомунуң салым-чолунуң онзагай болганын ынчаар тайылбырлады.

Фотоальбомнуң таныштырылгасы дээн болганда, ында кирген даш чонукчуларының ажилдарын чаңгыстап тайылбырлаанын чыылганнар онзазынган. Тываның культурилогия эртемнериниң доктору, хөйге билдингир эртемден Айлана Күжүгет сөс ап бодунуң үнелелин берип тура:

– Бир дугаарында, фотоальбомнуң тургузучуларына четтиргенивисти илередир-дир бис. Тываның юбилейлиг чылында мындыг чараш фотоальбом үнүп келгени дыка онза-дыр! Чонар-даш дээрже хөөмей-сыгыттың соонда Тываның ийи дугаар бренди кылдыр санадып турар болганда, даш чонар уран чүүл дугайында номнар, фотоальбомнар хөй болур ужурлуг деп санаар мен. Тываның чонар-дажы-биле ажилдап чоруур мастер бүрүзүнүң дугайында шак мындыг фотоальбомнар турары күзеничиг-дир. Ол ышкаш 5, 6, 7 класстарга "Тываның төөгүзү" номче чонар-даш дугайында эгени кириери чугула ышкаш-тыр. Амгы үеде ол талазы-биле, ылаңгыя бистиң, эртемденнерниң талазындан бо уран чүүлге хамаарышкан эртем-шинчилел ажилдары чедир кылдынмай турарын маңа миннип чугаалаары

артык эвес. Ону эдер дээр кызып ажилдаарывысты азап көрей. Бөгүнгү таныштырылгада альбомда кирген чурук бүрүзүн бир эвес тодаргай тайылбырлаваан болза, чижээ, сарлык бугазының шуурган удур улдап кел чыдарын каяа билер ийик бис. Анаа турар буга-дыр деп-ле бодаар турган боор бис. Херек кырында, мастер бүрүзүнүң кылган ажылы ханы уткалыг, ооң каракка илдикпейн баар чүүлдерин чурукка шын тырттырып көргүзери дыка улуг чогаадыкчы ажил дээрзин бөгүн таныштырды. Четтир-дивис! – деп, эртемден чугаалаан.

Эрткен чылын Тыва үндезин культура төвүнүң боттандырганы "Тываның ховар кижилери" деп төлевилелче кирген Россияның чурукчулар эвилелиниң кежигүнү, даш чонукчузу мастер Орлан Саттың ажилдары база фотоальбомче кирген.

– Бо фотоальбомда Тываның даш чонукчуларының чүгле 25 хуузуң ажилдары кирген. Ында бистиң хөйге билдингир улуг мастерлеривистиң болгаш аныяк даш чонукчуларының-даа ажилдары бар. Бо хууда авторнуң төлевилели-дир. Номда кирген ажилдарны эскерип олурарымга, дөрт аңгы – ак, кара чонар-дажывыс, Куңгуртудан сөөлүнде тыттып келген сланец деп даш болгаш чаныы-даштан сиилбип кылган ажилдар кирген болуп турар. Мастерлерниң кылган ажилдарын номнуң автору боду шилип, сонугаан ажилдарын консультантылар-биле сүмележиپ тургаш кириген чорду. Бис чүгле кылган ажилдарывыстың материалына хамаарыштыр болгаш ажилда көргүскен дүрзүлериң дугайында тайылбырлап берген бис. База бир фотоальбомнуң чырыкче үнүп келгени дыка эки-дир. Бодап кээрже, 50 чыл дургузунда дыка-ла хөй эрттирип алган-дыр бис. Ол чылдар дургузунда удаа-дараа кашты-даа үндүрүп турган болза деп бодаарга, чарыгдалдар деп айтырыг база тургустунуп кээр турган ирги бе. Хомуданчыг чүве, чамдык даш чонукчулары боттарының кончуг чараш,

ховар ажилдарын шак мынчалдыр мөңгөжидип, чурукка тырттырып, номга үндүрүп четтиклээнде, оларны сонугаан улус дораан садып алгаш барган болур. Бистиң чонар-даштан сиилбип кылып турар ажилдарывысты сонуграп, мынчаар мөңгөжидип, тырттырып чоруур фотограф бары өөрүнчүг-дүр. Аңаа четтир-дивис! – деп, Тываның база бир билдингир даш чонукчузу чугаалады.

/ Тываның чурукчулар эвилелиниң даргазы Май-оол Чоодуга Хүндүлел бижикти тыпсып турары.

чырыкче 78 арынныг үнген. Ооң тургузукчузу РСФСР-ниң Чурукчулар эвилелиниң Тывада организациязын ынчан баштап турган билдингир чурукчу Василий Демин Тываның ном үндүрер черинге 5 муң кезектиг кылдыр парлаткан. Оон бээр мугур 50 чыл болганда, ийи дугаар фотоальбом чырыкче үнген. Ооң кол тургузукчузу Тываның чурукчулар, журналистер эвилелдериниң кежигүнү, билдингир чурук тырттырыкчызы Май-оол Чооду ол хүн чыылганнарга фотоальбомну канчаар чыып тургусканының дугайында кысказы-биле таныштырган:

– Баштайгы "Дирилген даш" деп фотоальбомнуң уланчызы болур ийи дугаарын үндүрер дээр 1980 чылдарда белеткеп эгелей берген бис. Ону 1984 чылда Совет Тываның 40 чыл оюнга тураскаадып Тываның Обком партиязының күрүнө планы эзугаар үш номну – "Утро древнего края", "Там, где рождается Енисей", "Оживший камень" типография парлап үндүрер ужурлуг турган.

орук озал-ондаанга таварышкаш, чок болган. Ооң кадында, Москваның ном үндүрер чери үш аңгы бичии-бичии коммерциялыг организациялар болу берген. Ам даргавыстың дужаапкан номун кымдан айтырары билдинмейн барган. Бистиң-биле номну тургусчуп, кады ажилдап турган Москва чурттуг фотографтың сураа Америкаже көжүп чоруй барган болган. Ол олчаан чырыкче үнеринге белеткеп каан фотоальбомувус ис чок читкен.

Оон бээр чылдар эрткен тудум, ол эгелеп каан ажилдың түңнел чок артканы сагыжым өйүп туруп берген. Чүге дээрже ийи дугаар фотоальбомнуң уран чогаадыкчы редакторунга ажилдап турган болгаш, харысалганы бодумче чууй каап, ийи дугаар бо ажилды эчизинге чедирер деп шийтпирлеп алган мен. Тываның чурукчулар эвилели даш чонукчулары, билдингир мастерлер-биле кады демнежи, оларның арга-сүмезин дыңнап тургаш, бо фотоальбомну парладып үндүргенивис бо. Бо номче

/ Тываның культурилогия эртемнериниң доктору А.К. Күжүгет.

"Билдингир чурук тырттырыкчызы чонар-даштан кылган ажилдарны хөйну тырттырып турган болгаш фотоальбом үндүреринге материалы белең дээрзин көргүзүп кээрже, ону дораан деткээш, демнежи тургаш, бо альбомну үндүрдүвүс" – деп, Тываның чурукчулар эвилелиниң даргазы Аяс Кагай-оол чугаалааш, Май-оол Чоодуга четтиргенин илереткеш, эвилелиниң мурнундан Хүндүлел бижикти тывыскаан.

Болган таныштырылгага сөс алган кижиги бүрүзү улуг ажилды бүдүргөн чогаадыкчы бөлүккө четтиргенин илереткенер. Ылаңгыя бо юбилейлиг чылда ырак-чооктан келген Тываның аалчыларына белек кылдыр сунар база бир чараш фотоальбом немешкенинге өөрүп турарын чугаалааннар.

Тывада ийи дугаар үнүп келген фотоальбомну үндүреринге 700 ажыг муң рубль чарыттырган. Ону Красноярскка парлаткан. Чарыгдалдыг кезээн деткичилер болгаш автор боду үндүрген.

/ Карина МОНГУШ.
Авторнуң тырттырган чуруктары.

Херечизи – 1815 чылдың документи́лери

Бо чылын Тывага Пандито Камбы-лама эрге-дужаалын тургусканындан бээр 105 чыл болган. Ол дугайында ТР-нің Национал архивинде шыгжаттыг төөгү материалдары бадыткаан. Архив ажилдакчылары улуг шинчилел ажилын чоруткаш, архивтен, ылаңгыя XX чүс чылдың 30 чылдарында сарыг шажынның политиктиг шаажылаалга таварып турганының дугайында болгаш оларның аразында Лопсан-Чамзы Ондарның салым-чолунга хамаарышкан материалдарны шинчилеп көргөн.

"Архив ажилдакчылары 23 фондуну шинчилеп сайгарып турда, оларның аразындан 1815 чылдың документи́лери безин уштунуп келгени онзагай. Ол дээрже эрги моол дылда бижиттинген тыва чоннуң кыска төөгүзү. Ында 1815 чылда Тывадан оолдарны хүрээлерже хуурактап чорудуп турганын бижээн болуп турар. Илереди́п тыпкан 1000

арын документи́ниң амды-зында чүгле 100-үн электронуг хевирже ки́рген. Бо бүгү документи́лер Тывага сарыг шажынның ол үелерде-ле идепкейлиг сайзырап турганын бадыткап турар" – деп,

ТР-нің Национал архивиниң директору Белекмаа Муңге дыңнаткан.

Оон аңгыда, ол-ла документи́лер аразында хүрээлерниң туттунуп турганы, хуурактар бол-

гаш ламаларның өөренип турганының дугайында база хүрээ-хииттиң ажил-амы-дыралын ламалар канчаар чорудуп турганын, Тываның ламалары Моолга шажын талазы-биле өөредилгени че-

дип ап турганын бижип каан. Чижээ, 1815 чылда Моолга өөренир дээш чоруп турган ламалар болгаш хуурактарга кызыгаар эртерде, улуг шап-тараазыннар турбаан. Чүге дээрже оларга тускай бижик-эрттирилгени берип турган.

База бир төөгүнүң балал-бас изи кылдыр арткан документи́лерде 1930 чылдарда Совет эрге-чагырга үезинде Россия девискээринге лама, хамнарны репрессияга таварыштырып турганының дугайында документи́лер база тывылган. Оон аңгыда, чамдык документи́лерде Тываның ламалары Төвүт чуртунче өөренип чоруп турганын бижип каан. Аңаа чедери эң-не берге болгаш 100 хонук дургунда орукка чоруп кээрин документи́лерде айыткан.

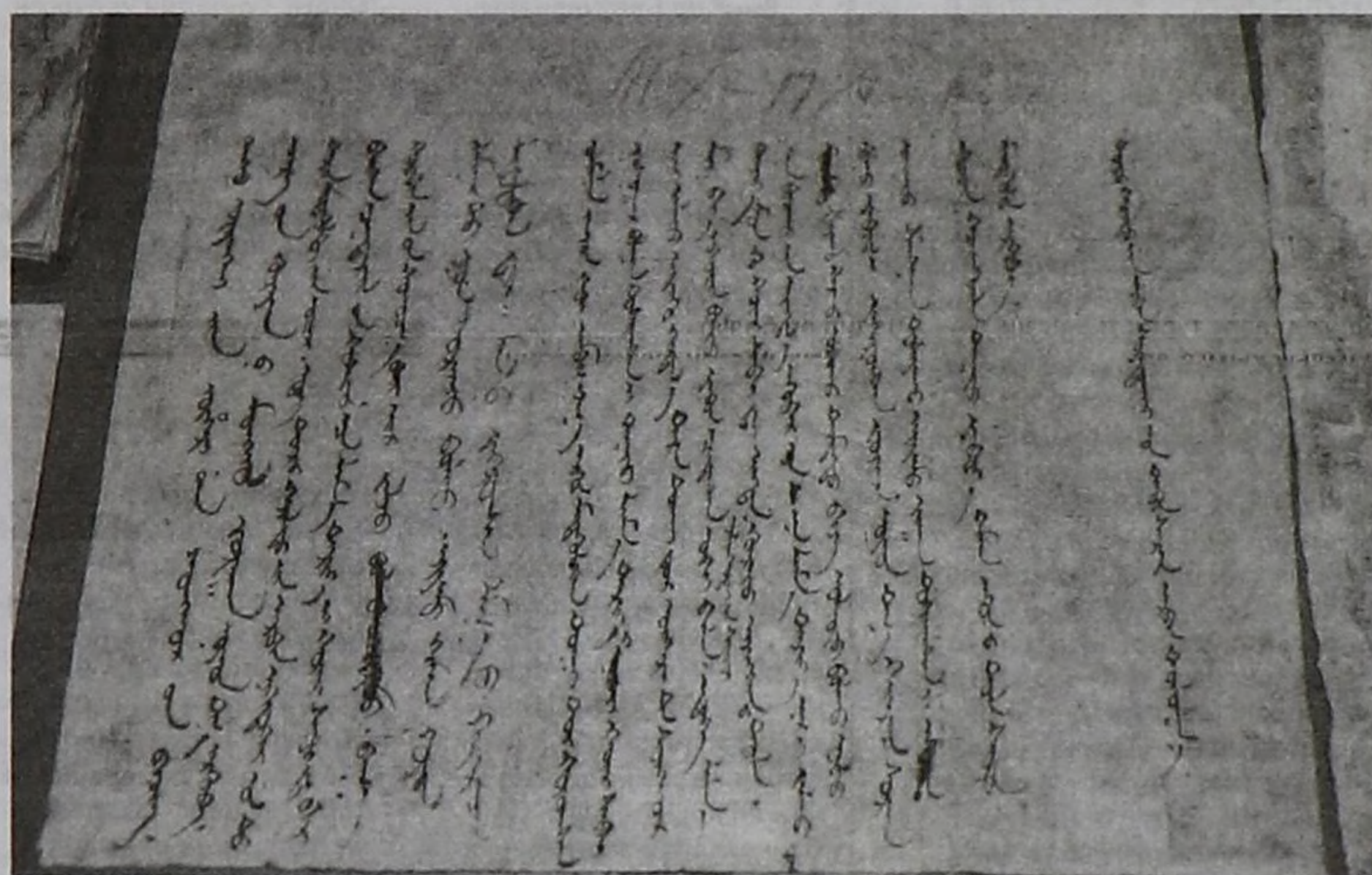
Бо-ла хей документи́лерге немей архивтиң специали-тери Камбы-лама Лопсан-Чамзының чырык адын катап эгидеринге хамаарышкан документи́лерни база шыг-жамырдап дилеп турган. Ол ажил үезинде архивтиң фондузундан XX чүс чылда шажын-чүдүлгениң кан-дыг байдалга турганының дугайында документи́лер тывылган. Чүгле ол докумен-ти́лерни тыва болгаш орус дылдарже очулдуруп алыры нарын болуп турар деп, архив ажилдакчылары дыңнаткан. Ынчангаш архивчилер орус, тыва, моол дылдар өөренири-биле билиин бедидер ужурга таварышкан.

Лопсан-Чамзы Ондар Төвүт чуртунда сарыг шажын хүрээлериниң бирээзинге ла-мага өөренип алгаш, Тывага кээрже, ону Үстүү-Хүрээниң Камбы-ламазынга томуйлап каан. 1919 чылда Ураанхай чуртунуң бүгү кожууннарының шажын-чүдүлге талазы-биле эң-не улуг баштыңы – Пандито Камбы-ламазы апарган.

Сөөлүнде улуг эртем-сургуулдуг лама башкыны поли-тиктиг болгаш шажынчы чыл-дагааннар-биле 1930 чылдың майда Чөөн-Хемчиктиң Адар-Төшке адып шииткен.

/ Сорунза МОНГУШ.

Буян ООРЖАКТЫҢ
тырттырган чуруктары.

| ӨГ-БҮЛЕ ЧЫЛЫНГА |

Кижиги болуру чажындан...

Тыва кижиниң бирги
байы — ажы-төлү,
Ийиги байы — мал-маганы,
Ушкү байы — эртем-билии.

Тывавыста үлегерлиг аныяк өг-бүлелер хей. Оларның аразында Сүт-Хөл кожуунуң Суг-Аксы суурда кызымак, амыдыралчы аныяк өг-бүлелерниң бирээзи — Айдың Алдын-оолович биле Алдынай Санчатовна Саттар. Бо аныяк малчын өг-бүле чонунга ачы-дузанын көргүзүп, кожуунуң сайзыралынче үлүг-хуузуң кирип чоруурлар. Айдың Саттың азыраан чүгүрүк аъттары чарыштарга чаңгыс эвес удаа шаңналдыг черлерни алган.

Айдың Алдын-оолович өг-бүлезиниң быжыг туруштуг чөлөнгийжи. Ол 2008 чылда Кара-Чыраа ортумак школазын дооскаш, шериг хүлээлгезин эрттиргеш, Дамбаларның хеймер кызы Алдынай-биле өг-бүле тудуп чурттап бергеннер. Олар эл-найыралдыг, бот-боттарын деткижи, 3 чаптанчыг ажы-төлүн өстүрүп чоруурлар. Алдынай Санчатовна 2012 чылда Тываның күрүне университетин ийи дээди эртемниг дооскаш, шилип алган мергежилинге шынчы болуп, Тывавыстың төп эмнелгелеринге бухгалтер-финансист кылдыр үр үе дургунда ажылдап келген. Амгы үеде Сүт-Хөл кожуунуң социал албан черинде башкарыкчы специалист.

Удавас Бүгү-делегейниң өг-бүле хүнүн демдеглээр болгай бис. Ынчангаш Саттарның өг-бүлезин номчукчуларга сонуургадыйн.

Аныяк малчыннар 2 кыстыг, 1 оолдуг. Улуу Диана 5 класс, ортун огу Аймет 2 класс, хеймер кызы Саша уруглар сады барып турар. Диана ырлаарына болгаш номчуттууларына ынак, клазының эки өөреникчизи. Спорт-биле база өңүк, хол бөмбүү, баскетбол ойнаарына ынак. Диана авазының улуг дузалакчызы, бажың ажылын кылып, аш-чемни безин боду

кылып. Ортун огу дыштаныр хүннерде мал-маган кадарарына аажок ынак. Эр кижиги кылып ажилдарны шуптузун кылып аш чарар, суглаар. Аймет кожуун чергелиг хүрештерге киришкеш, шаңналдыг черлерни ап турар. Ачазының чассыг хеймер кызы бичии хирезинде угбазына дузалажыр, ол чүнү кылып, өттүнер.

Аныяк өг-бүлениң сонуургалдары хей, ылаңгыя ажы-төлү-биле Тываның болгаш соңгаар хоорайларның чараш черлеринче барып, төөгүлүг черлер кезиинге ынак. Бо чылгы чаксы дыштанылга үезинде Красноярск хоорайга дыштанып чорааннар.

Алдынай Санчатовна улуг уруун янзы-бүрү чем кылып кылдыр өөредип турар. Эрткен дыштаныр хүннерде ижин-хырын аштап өөреткен. Келир үезинде боттарына белен болзун дээш, хостуг үе тытып келирге-ле, ажы-төлүңе билбес чүүлдерин өөредирин кызыдарлар.

Айдың Алдын-оолович биле Алдынай Санчатовна кайызының-даа ада-иези малчыннар чораан. «Шагдан тура ада-өгбелеривис амыдыралы мал-маган-биле тудуш чораан болгай. Амгы үеде мал-маган азыраары дыка ажыктыг деп санаар мен. Малывыстың сүдүндөн ак чемнерни, эьдинден янзы-бүрү аш-чемни болбаазырадып кылып чири, кезинден алгы тоннар, чеңи-чоктарны даарап кедер бис. «Инектиг кижиги — тодуг, хойлуг кижиги — каас» деп өгбелеривис анаа эвес сөглөп чораан деп бодаар-дыр мен. Аныяк-өскеннерге мал азыраарын сүмелээр-дир мен» — деп, Алдынай Сат чугаалаар.

«Кижиги болуру чажындан, аът болуру кулундун» дээр болгай, ажы-төлдүң кижизидилгези ада-иезиниң үлегеринден дыка хамааржыр. Ынчангаш бо үлегерлиг өг-бүлени демдеглевес арга чок.

/ Орлана ДАРЖАЙ,
ТывКУ-нуң студентизи.

"Эки" деп үнелээн

Эрзин кожуунуң Мөрен суурга чоокта чаа Чазактан бөлүк даргалар келгеш, чон-биле хурал эрттирген. Мөрен суурнуң ажылчы чону, школа, уруглар сады, эмнелге коллективтери аңаа идепкейлиг киришкен. Чазактын эрткен чылгы кылып чоруткан ажил-ижин илеткээн соонда, удаа-дараа саналдар база эгелээн. Баштай-ла сумунуң идепкейжи хоочуннары боттарының бодалдары-биле үлешкен.

Мен бодум хуумда сөс алгаш, Владислав Ховалыг даргавыска дыка хей эки чүүлдерни кылдыртканы дээш өөрүп, ол дээш «5» деп демдекти салырын саналдадым. Чаксы тарылга үезинде буга бажы суг бадыра-рынга бергедежип турарывысты

чугааладым. Ол айтырылганы Эрзинниң чагырга даргазы-биле сайгарып, чугаалажыр болду.

Мөрен школазының башкызы Светлана Борагайевна Дамдын суур музейиниң оран-сава чогуңдан, дыка эки экспонаттар дериттинмейн турарын чугаалаан. Көдээ ажил-агый дугайында Урана Ооржак саналдаан. Хой дүгүн черге октавайн, дуjaар болза эки деп, ол демдеглээн. Кызылда хой дүгү дуjaар, болбаазырадыр чер удавас ажиттынар деп билдирис.

Санал-онал кириген улус Чазактын кылып чоруткан ажилдарын «эки» деп үнелээн.

/ Чечекмаа САДИ,
ТР-ниң алдарлыг
ажылдакчызы.

Эрзин кожуун, Мөрен суур.

Эки турачы эмчи

/ Долаана Бавуевна оолдары Начын, Долаан Дамбалар.

Бай-Тайга кожуунуң Кара-Хөл Долаана Бавуевнаның төрүттүнген, ойнап өскөн чери ол. Авазының ада-иези боор кырганның аалы — Талдыг-Кара-Суга турган. Ынчан чазын авазының божуп-чиигээр үези база келген. Авазы дүш чоокшулап олурда кыштаандан кылаштап баткаш, чадаг кижиги, мал-маган кезер Калбак-Салдам оруу-биле суурже кирип кээрге, ооң эьди база аарып эгелээн. Ол дээрже 1977 чылдың апрель 14-те, бир дугаар чаас база чаап турда, кызыл-хүрөң шырайлыг, бажының дүгү дас кара кыс өпояны авазы божуп чиигээн. Ол уруун Долаана деп адап алганнар. Авазы Мария Калчан-ооловна чиигеп алырга, ачазы Бавуу Ленчаевич авашкыларны эмчиден үндүрүп алгаш, кыштаанче аъттыг Калбак-Салдамнап келип келгеннер. Бичии чаштың чанып кээрин билген-даа ышкаш, Калбак-Салдамы эртинде сугже дүжүп кире берген деп, авазы сактып орат. Хинин кескен авазы Байлак Иргитовна Иргит суурнуң фельдшер-акушерказы турган. Күжүгеттерниң ажы-төлү шупту 5 кижиги — 1 оол, 4 кыс. Улуг акызы аныянда-ла аарааш чок болган, ам 4 кыс артканын Долаана Бавуевна чугаалады.

1983 чылда Кара-Хөл ортумак школазынче бичии курзук уруг Долаана эртемниң далайынче өөренип кирген. Баштайгы башкызы Тамара Бора-Хопуевна Сааяны ол чылы-биле сактып чоруур. Өөренип чораан үезинде 5 класс доозуптарга, 6 класска өөрөнмейн, шурап 7 класскы болган солун таварылганы Долаана Бавуевна сактып турар. Чүге дээрже ол үелерде өөреникчилер школаже 0 класстан эгелеп өөренип кирип турган

болгаш ол үениң бурунгаар көрүжүнүң доктаал-саавыры ындыг түңнелди үндүрген турган боор. Долаана өөредилгезинге кызымак, чүткүлдүү-биле өске эштеринден ылгалып, школаны чүгле тергип демдектерге дооскан. Эки өөредилгелиг уругну 7 класс доозуптарга, чайын "Артек" лагеринче дыштандырып чорудар дээн, ынчалза-даа ол күзели бүтпээн. "Артек" чоруур дээш самолёт биледи садар дээрже, уругнуң төрүттүнген херечилелинде төрзөн чылын чазып бижип кааны улуг шаптык болган. Ону көдээ совет ажилдакчызы кырынга эдип каарга-даа, хүлээп албайн барган. Ол дээш тергип эки өөреникчи "Артекче" чоруп чадап каан, аңаа бичии Долаана аажок хомудап, хондур ыглаанын, ол болуушкун ооң чаш сагыш-сеткилинге аары-биле артканын сактып чугаалаар.

1994 чылда 11 классты дооскаш, 18 харлыындан эгелеп Республиканың онкодиспансеринге санитаркалап ажылдап тургаш, аарыг кижилерниң болгаш оларны эмнеп турар эмчилерниң сагыш-сеткилин эки сайгарып билип, келир үеде эмчи болур улуг күзели одунган. 3 чыл чедир ажилдааш, Кызылдың эмчи училищезиниң сестралар салбырынче 1997 чылда киргеш, 2000 чылда доозуп алган. Ол үеде дун огу Начын база төрүттүнген. Ийиги огу Долаан 2004 чылдың май 17-де төрүттүнген.

Амыдыралга чүү-даа турар. Оолдарының адазы өг-бүлезинден чоруй баарга, Долаана Бавуевна ийи огулун чааскаан өстүрүп, кижизиткен. Олары бо хүнде кайызы-даа эртем-билиге өөренип алган, кижизиг мөзү-бүдүштүг, төлөпиг кижилер болганын Долаана Бавуевна чоргаарланып чоруур. Улуг огу

Начын, бо одуругларның авторунуң өөреникчизи чораан, иштики-даа, даштыкы-даа омур-хевири кончуг чараш, класстың даргазы, эки өөреникчизи, спортчу чорааны онзагай. Начын шеригни Комсомольскунуң Амурга эрттиргеш, улаштыр Рязанын гвардейжи дээди агаар-десантызының училищезинче (ВДВ) дуjaап кирип алган. Ол амгы үеде тускай шериг операциясында кижип турар. Георгиевский Крестин 4-кү чадазының тергип демдек Начынның хөрзөн каастап чоруур. Бичии огу Долаан Кызылдың 17 дугаар школазын дооскаш, Новосибирскиниң аш-чем бүдүрер болгаш болбаазырадыр колледжте өөренип турар.

Долаана ажил-амыдыралының аайы-биле Улуг-Хем кожуун эмнелгезиниң реанимация салбырына болгаш Республика эмнелгезиниң терапия салбырына анестезист, реаниматор сестра болуп ажылдап турган. Бажыңына шоолуг турбас, колдуунда эмнелге ооң ийиги бажыңы апарган дизимзе, хөөредиг чок боор. Эмнелгеде кезишкен ажилдары болгаш аарыг кижилерниң кадыының байдалы, салым-чолу эмчилерниң ажылынга билиг-мергежилинден дорт хамааржыр болганда, харыскалга улуг дээрзин чугаалаар апаар.

Тываның мурнундан бир дугаар эки турачы медсестра-анестезист болуп тускай шериг операция-зынче Долаана Бавуевна 2023 чылдың апрель-май айларында Луганск Улус Республиканың Червонопартизанск хоорайына эмчи хүлээлгезин күүседип, ЧВК Вагнер шериглерин эмнеп, тайбың чурттакчыларга дуза кадып, ак сеткилдиг ажылдап, тыва болгаш өске-даа омак-сөөк оолдарның амы-тынын ап, аңгы-аңгы кезишкеннерни кылып, наркоз берип ажылдап турган. Дайын шөлүңге-даа, тайбың-даа үеде эмчи кижиги дээрже бодунга улуг харыскалганы ап, балыгланган кижилерниң амы-тынын камгалаарына болгаш шын дүрген эмнээринге түңнелди үндүрүп, тура-соруу быжыг, шериг чурумунга хевирлеттинген кижилер болур дээрзин ол кончуг эки медегер билер. Ынчангаш Долаана Бавуевнаны ТШО-га кижип чорааш бодунуң билиг-мергежилин тулган билирин көргүзүп, кижилерге эмчи дузанын үе-шаанда көргүзүп, дузалааны дээш "Кара кызыл чорук болгаш профессионализм" деп медаль-биле шаңнаан.

/ Раиса ОНДАР,
РФ-тиң улус
өөредилгезиниң тергипни,
ТР-ниң улустуң башкызы.

Межрегиональная универсальная выставка-ярмарка

ЕНИСЕЙ ЭКСПО – 2024

Г. КЫЗЫЛ
УСК «Сүбедей»
17-19 мая

Товары народного потребления. Одежда, обувь
Здоровье и красота. Спорт, туризм, гостеприимство
Продукты питания. Сельхозпродукция. Технологии
Строительство. Энергетика. Техника и оборудование

SBC SERVICE

Выставочная компания Сибэкспосервис
Тел. (383) 335-63-50, +7-913-790-70-72
e-mail: vksex@yandex.ru, www.ses.net.ru

СИБЭКСПОСЕРВИС

делгелге компаниязы

Бо чылдың май 17–19 хуннеринде Кызылга “Сүбедей” спорт
өргээзинге болуп эртер делгелге-ярмаркаже чалап тур

Кызылдан, Абакандан, Ново-
сибирскиден, Красноярскдан, Кемероводан аңгыда, бодунуң бараанын Алтай крайның бүдүрүлгелери бир-ле дугаар делгеп бараалгадыр.

Делгелгеге аъш-чем, идик-хеп, пөс-таавы кылыгларын, тудуг материалдарын, мебельди, садыг деринин, автомобильдерни, мотоциклдерни, тускай техниканы делгээр.

Бүдүрүлгениң чаа технологиялары-биле таныжып, чаа партнёрларны болгаш клиентилерни тып, адырның

байдалының дугайында медээ-чарны билип ап, өске регионнарда бүдүрүлгелерниң төлээлери-биле дугур-жулга солчур аргалыг болур силер. Эң чугула чүүл – бүдүрүкчүнүң өртээ-биле барааннарны садып ап, аъш-чемниң, суксуннарның амданын амзаар акцияларга, мастер-класстарга болгаш оон-даа өске хемчеглерге киржир силер.

Айтырыгларны моон билип ап
болур: 8-913-790-70-72 (WhatsApp, Telegram)

Реклама 12+

Утерянный аттестат о полном среднем образовании 11 классов серии № 01724005814023, выданный от 15.06.2020 года МБОУ СОШ село Ак-Тала Чеди-Хольского кожууна Республики Тыва, на имя Шожан-оол Буян-Кежикмаа Андрияновны, считать недействительным.

ИП БЕРСЕНЕВА М. Н. ИНН 170400012581 ОГРН 316171900059860

МИР АККУМУЛЯТОРОВ

НИЗКИЕ ЦЕНЫ
ОБСЛУЖИВАНИЕ АКБ
ДИАГНОСТИКА АКБ
ПРИЕМ Б/У ДОРОГО

Реклама

12+

г. Кызыл, ул. Депутатская, 2/3 (район Аян-Чорук)
тел.: 8-906-999-9907, 8-963-250-0096

АЛДЫН, МӨҢГҮН САДЫП АЛЫР МЕН.
ЮВЕЛИРЛИГ КЫЛЫГЛАРНЫ
ДҮРГЕНИ-БИЛЕ СЕПТЕП КЫЛЫП ТУРАР.
МӨҢГҮН ЮВЕЛИРЛИГ КЫЛЫГЛАРЖЕ
35% ЧИИГЕЛДЕЛИГ.
ЮВЕЛИРЛИГ САЛОН
“ЗОЛОТАЯ ЦЕПЬ”

АДРЕЗИ:
КОЧЕТОВ КУДУМЧУЗУ, 49
2 ДУГААР КАЪТ.
8-923-338-9188

Реклама

ИЗВЕЩЕНИЕ

Администрация Каа-Хемского района Республики Тыва информирует о предоставлении Нас-Сурун Виктории Сергеевне земельного участка из категории земель населенных пунктов, находящихся по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Сарыг-Сеп, ул. Даргат д. 30, с кадастровым номером 17:04:0601062:388, общей площадью 1500 кв.м, с видом разрешенного использования: для индивидуального жилищного строительства.

Заинтересованные в предоставлении земельного участка граждане вправе подать заявление о намерении участвовать в аукционе на право заключения договора аренды в течение 30 календарных дней с даты опубликования настоящего объявления по адресу: Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Сарыг-Сеп, ул. Енисейская д. 143 с понедельника по четверг с 9:00 до 15:00 часов администрация Каа-Хемского района.

Саргыга удур тарыдары чугула

Республиканың консультация-диагностика төвүнүң дыңнадып турары-биле алырга, бо чылын саргыга ызырткан бир дугаар таварылга апрель 15-те демделеттинген. Амгы үеге чедир төпте ниитизи-биле саргыга ызырткан 14 кижиге эмчи дузазын алган. Олар шупту саргы энцефалидинге удур тарылга албаан болган.

Саргы ызырыпкан таварылгада Кызыл хоорайның Щетинкин-Кравченко кудумчузунда 1 дугаар республика эмнелгезиниң травматология пунктузунга, а кожууннарга ажил хуннеринде хундус хирург эмчиниң кабинетинге баар. Дыштаныр хуннерде

азы кезээки үеде дежурный эмчиге чеде бээрге, дузаны кадар.

Саргыны кижиниң мага-бодундан адырган соонда, ооң хора бар-чогун илередири-биле, Калинин кудумчузунда ТР-ниң Гигиена болгаш эпидемиология төвүнүң лабораториязынче эртенгиниң 09.00 шактан 15.00 шакка чедир дугаар. Ону саргыга ызырткан кижиге боду аксы хааглыг чук азы шил савага суп алгаш чедирер.

Ол ышкаш чурттап турар чериниң аайы-биле халдавырлыг аарыглар кабинетиниң эмчизинге азы педиатр, терапевт, дүрген дуза кабинетинге албан баар. Аңаа баарга саргыдан халдап болур аарыгларны болдурба-

зы-биле, эмчиниң айтышкыны ёзугаар антибиотиктерни ижип, 1 ай иштинде хайгааралга турары чугула.

Саргы энцефалидинге удур профилактиктиг хемчеглерни база чорудуп турар. Тарытпаан, тарылга курузун долзуу-биле албаан, лабораторияга саргы хоралыг деп бадыктаттыг таварылгаларда саргыга удур иммуноглобулинни салыр. Ону саргы ызырган соонда, 4 хонук эртпээнде, деңизиниң аайы-биле эмниң хемчээлин көрүп тургаш тарыр.

Эъдиниң изии 38–39 чедип, бажы аарыыр, дескинер, кускузу кээр, кустулар, мага-боду сулараар, кезинге шивишкилер тыптыр, саргы ызырган чер ыжып,

кыза бээр дээш оон-даа өске демдектер тыптып келирге, кожууннарның төп эмнелгелериниң халдавырлыг аарыглар салбырынга, Кызылга халдавырлыг аарыглар эмнелгезинге баар.

“Саргы энцефалидинге удур тарытпаан кижилерни албан тарыдып алырын сүмелеп тур мен. Чурттап турар чериниң аайы-биле

терапевт азы педиатр эмчиге чеде бээрге, саргыга удур тарып бээр. Тарылга алган соонда, 2 неделя эрткенде, арга-арыг кирип болур” – деп, Республиканың консультация-диагностика төвүнүң инфекционист эмчизи Милана Чош-как чурттап чонну саргы энцефалидинге удур тарыдып алырынче кыйгырган.

/ Чыжыргана СААЯ.

| СПОРТ |

Маадырның чырык адынга...

Май 11-ний хүнүндө Сүт-Хөл кожуунуң Кызыл-Тайга сумузунга тускай шериг операциязы-ның киржикчизи, 55-ки гвардейжи мото-адыгжы (даг) бригаданың 3-кү батальонунуң 9 дугаар ротазының взвод командири, Сүт-Хөл кожуунуң Начын мөгези, лейтенант Ай-оол Монгуштуң чырык адынга тураскааткан сактыышкын самбыразын төрөөн школазы – Кызыл-Тайга ортумак школазынга азар байырлыг хемчег болган.

Байырлыг шугум чыскаалының соонда, 18 харлыг мөгелер аразынга республика чергелиг тыва хүреш маргылдаазы

болган. Маргылдаа кончук бекдик деңнелге эрткен. Тываның аңгы-аңгы булуңнарындан ниитизи-биле 34 шыырак мөге күжүн шенешкен. Сүт-Хөл

кожуунуң спорт школазының тренери, РФ-тиң спорт мастери аттың эдилекчизи Семен Ондар кол судьялаан, а секретарының чымыштыг ажи-

лын ол-ла спортчу школаның тренери Вячеслав Тюлюш күүсеткен.

Ай-оол Владимировичиниң эштери Арсен Ондар, Айдың Дун, Эртине-Батор Ондар олар башкарыкчылаан. Мөге салыкчыларының ролон кожуунуң спорт школазының тренерлери күүсеткен.

Аныяк мөгелерниң ачыр-дачыр тудушканының түңнелинде, Эрзин кожуунуң төлээзи Сүгдер Намчаа шүглүп үнгеш, мотоцикл болгаш 25 муң рубль база кубок, кожаа, медаль шаңналды алган. Барыын-Хемчиктин мөгези Алаш Монгуш үжүүрлешкеш, соодукчуну болгаш 20 муң рубль акша шаңналын алган. Үшкү черни Сүт-Хөлдүн аныяк мөгези Айрат Ооржак алгаш, соодукчу ларыны болгаш 15 муң рубль-биле шаңнаткан.

1–8 дугаар чер алган мөгелерге шаңналдардан аңгыда, Кызылдан Красноярск четкеш кээр, автобус билединиң сертификаттарын тывыскан.

Дараазында «Чараш девиг», «Тиилелгеже чүткүл», «Эң-не аныяк мөге», «Бир дугаар октаткан мөге», «Кызымак хүрежи дээш», «Бир дугаар бүрүткеткен мөге», «Эң-не ырак черден келген мөге», «Келир үениң бүзүрели» деп тывызыксыг аттарны аныяк мөгелерге организацылар тывыскан.

Ай-оол Монгуштуң оглу Шаанакка ачазының эштери Белек, Байыр Ондарлар бог-баны белекке берген.

/ Бистиң корр.

| СОЦИАЛ АДЫР |

Деткимче акшаны канчаар ажыглаарыл?

Хөй ажы-төлдүг өг-бүлелер үш дугаар азы ооң соонда-даа төрүттүнген уругга 450 муң рубль деткимче акшаны чурттаар оран-сава ипотеказынче кириштирип болур.

Күрүнениң шак ол деткимче акшаны алырда кандыг документи-лер хережил, кайы хире үе дургузунда манаарыл, банк барбайн канчаар ажыглап болурул дээн ышкаш айтырларга харыылаар-дыр бис.

Ипотека алган банкызынга баргаш, субсидиязын ипотека дуглаарынга ажыглаар дугайында билдиришкенин киригеш, херек документи-лери кужуп каар. Банк ажылдакчызы клиентизиниң докумен-тилерин хынааш, ДОМ.РФ-тиң операторунче дамчыдыптарга, база катап хыналданы эртер. Банк барбайн Госуслуги таварыштыр билдиришкенин кирип болур.

Бир звес ипотека төлөп турар өг-бүлениң өрөзи 450 муңдан эвээш болза, өрезинге дүүштүр субсидия акшаны ажыглаар. Субсидия акша ипотеканың кол өрезинче кирер ужурлуг. Ынчалза-даа кол өрө субсидиядан эвээш болза, субсидияның арткан кезин хууларны төлээринче кириштирип болур. Субсидияны ипотекаже кириштирген соонда, акша артып каар болза, ону өске хуулу чээли агар санынче-даа шилчитпес, акша кылдыр уштуру-даа болдунмас. Өг-бүлө субсидия акшаны ипотекаже кириштирген деп санаар. Шак-ла ындыг күрүне деткимчезин өг-бүлө бүрүзү чүгле чаңгыс катап ипотека төлээринге ажыглап болур. Чижээлээрге, өг-бүлениң үш дугаар өпөязы 2019 чылда төрүттүнген ди-жик, ону ипотека төлөвиринче ажыглаан болза, дараазында 2022 чылда төрүттүнген төлге ук программаны ажыглавас.

Ипотека алган ада-иениң кайы-бирээзи азы хүлээникчи (поручитель) субсидияны ажыглап болур. Ол кижиле үш ажы-төлдүн адазы азы иези болур. Ажы-төлүнүң бирээзи 2019 чылдың январь 1 соонда төрүттүнген болур ужурлуг.

Ипотека чээлизиңе субсидия ажыглаар дээн хамааты 2021 чылдың апрель 30-ге чедир хүлээникчи кылдыр керээге ат салган болза, база чээлиге алган оран-савада үлүгүлүг кылдыр кири бижитинген болза, субсидиязын ажыглап болур. Ийи дугаар бүлө туткан өг-бүлениң ажы-төлүнүң адазы азы иези аңгы болза, оларның баштайгы ажы-төлү ук санче кирбес. Азыранды ажы-төлге ук про-грамманы ажыглап болур. Ынчалза-даа уругну азы-раан ай, хүнүн звес, а төлдүн төрүттүнген хүнүн барымдаа-лаар. Бир звес үш ажы-төлдүн бирээзи чок апарган болза, өлгөн дугайында херечилелди

кожар. Чок-даа болган төл санче кирер.

Ипотека чээлизиңе негелделерин өскерткен болгаш ипотеканы төлөп чадап турган байдалдарны субсидия ажыглаарынга барымдаала-вас. Негелделерин чиигедир өскерттип каан-даа ипотека чээлизиңе күрүне субсидия деткимчени албан бээр. Субсидия алыкчызы болгаш ооң ажы-төлү доозазы Россияның хамаатылары болуру чугу-ла. Ажы-төлдүн төрүттүнген дугайында херечилелиниң артында «Россияның хамаа-тызы» деп бадыткалдыг таңма турар. 2018 чылдың октябрь 1-ден эгелээш, ажы-төлдүн хамааты байдалын ада-иезиниң хамааты бай-далы-биле тодарадыр апар-ган. Субсидия дээш үндүрүг төлөвөс. Бир звес өг-бүлө квартира садып ап тургаш, тырттырган үндүрүүн ажы-лаан болза, 450 муң акшаның 13 хуузу болур 58 500 акшаны

күрүне эгидип бээр ужурлуг. Ол дугайында үндүрүг ин-спекциязы-биле баш бурун-гаар консультациялап алыры чугула. Бир звес ипотека чок болза, 450 000 акшаны ажы-лаары болдунмас. Ам алыр ипотекага баштайгы төлөвир кылдыр ажыглаптынмас. Чүге дээрге ук деткимче акша чүгле ипотека төлөвиринче кирер ужурлуг. Төлөп турар ипотека-зынче субсидия кириштирер деп билдиришкенин кириген соонда, чеди ажыл хүнүнүң дургузунда манаар. Хынал-да эрткен соонда, беш ажыл хүнүнүң дургузунда акшаны шилчидиптер. Аңгы-аңгы байдалдарны уржуундан үстүндө айыттыгдан хуусаа-лар узай берип болур. Субсидия акша шилчезен соонда, төлээр өрө ам-даа арткан болза, улаштыр ай санында каш акша төлээриниң чаа чурумун Домкликте хууда кабинеттерден азы Онлайн СберБанкыдан көрүп ап болур силер.

/ А. ОНДАР
белеткээн.

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ:

"Тыва медиатрупп" ПБ
ТР-ниң КААКол редактор
С.Н. МОНГУШ.

Редакцияның болгаш
үндүрүкчүнүң адреси:
667000. Тыва Республика
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100,
каът 2, каб. 206

РЕДАКЦИЯНЫҢ
ТЕЛЕФОННАРЫ:

Редактор — 2-01-35.
Чарлал килдизи — 2-18-10
Солун чыскаакчылары:
А.К. Ооржак, А.Ч. Чамзырын —
2-17-94
Корректор: Ч.Н. Мачык,
А.А. Лагбы — 2-17-94
Харылзаа, информация
технологиялары болгаш
массалыг коммуникациялар
адырынга хайгаарал талазы-
биле федералдыг албан-
ның Енисей эргелели «Шын» солунну
18.10.2022 чылда бүрүткээн.
Бүрүткел дугаары —
ПИ № ТУ 24-01214

Солунну «Тываполиграф» КХН-ге
парлаан.
(Индекс: 667000. Тыва Республика,
Кызыл, Щетинкин болгаш
Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материал-
дарның авторларының
бодалдары редакцияның туружу-
биле дүүшпейн барып болур.
Айыттыг саннары болгаш өске-
даа фактылары, дыңнадылары
дээш авторлар боттары
харыылаар.

Чагыдылга индекиси:
хуу кижилерге — П6855,

организацияларга — П6860
Солун неделяда ийи катап үнер
(среда, суббота).

Номерни парлалгаже дужаганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 18.00.
Солун келбейн барганда, 2-11-52
телефонче долгаар.

Солуннуң сайтызы:
shyn.ru
Электронуг почтазы:
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Тираж
2672 кезек

2024 ЧЫЛДА
«ШЫН» СОЛУННУҢ
ЧАГЫДЫЛГАЗЫ:

ПОЧТА ДАМЧЫШТЫР
ЧАРТЫК ЧЫЛДА — 1440,96
рубль.

Тел.: 8(39422)2-11-52

БИР ЭВЕС РЕДАКЦИЯДАН
ЧАГЫДАР БОЛЗА,
ЧАРТЫК ЧЫЛДА — 960 рубль.
Тел.: 8(39422)2-18-10